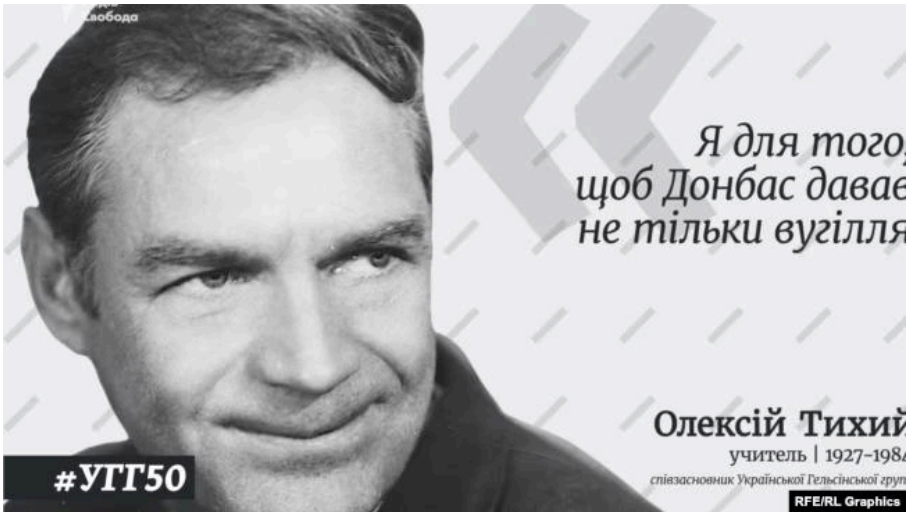
СУСПІЛЬСТВО

Олекса Тихий і УГГ: історія опору русифікації на Донбасі та ціна українського слова в СРСР

Альона Качкан

03 листопада 2026, 20:35

До 50-ї річниці створення Української Гельсінської групи Радіо Свобода нагадує про те, з якою метою українські інтелектуали створили цю організацію, що вони робили і чому їх так люто переслідував радянський режим.

▸ Українська Гельсінська група (УГГ)

Його ув'язнили за лист, а за статтю проти русифікації дали 10 років концтаборів. Інтернаціоналіст за переконанням, поборник української мови, вчитель із Донеччини, який навчався у Москві, і був переконаний, що без мови зупиняється прогрес і вмирає культура – все це про Олексу Тихого, члена-засновника Української Гельсінської групи. Для нього освіта і критичне мислення були ключовими у протистоянні проти систематичного беззаконня репресивної бюрократії Радянського Союзу.

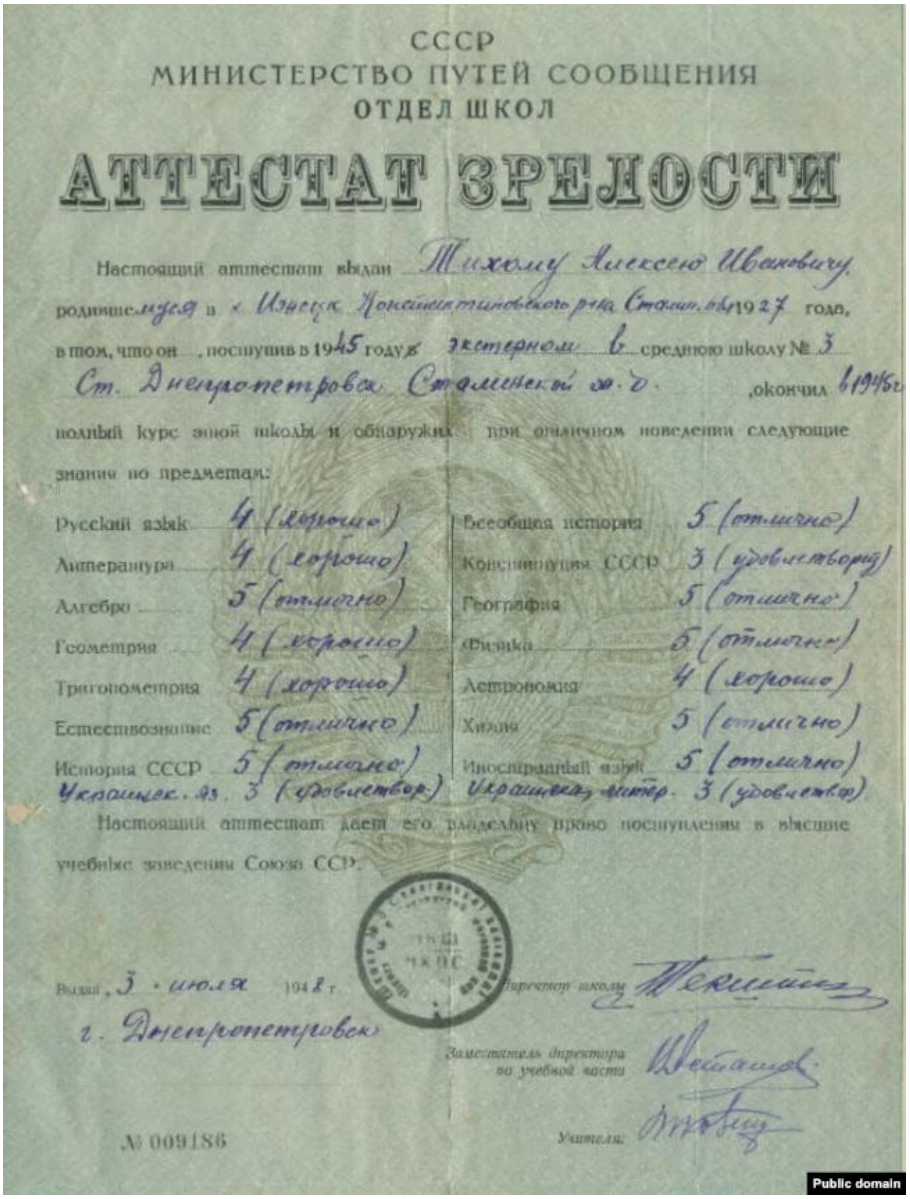
(Уперше цей текст був опублікований у 2016 році)

«Я – українець. Не лише індивід, наділений певною подобою, умінням ходити на двох кінцівках, даром членороздільної мови, даром творити та споживати матеріальні блага. Я – громадянин СРСР, але передусім я – громадянин світу не як безбатченко-космополіт, а як українець», – писав Олекса Тихий у «Думках про рідний донецький край».

Через мову та культуру українці мають вибороти свою незалежність, взяти відповідальність за своє майбутнє на себе, вважав Тихий. Але був переконаний, що без осмисленого навчання, пізнання світу крізь твори світових класиків (не тільки визнаних радянським режимом), мандрівок та нових ідей, неможливо виховати достойних людей і достойний народ, де відсоток науковців буде досягати 20-50%.

Сільський вчитель-інтелектуал

Олекса Тихий народився в селі Їжівка на Донеччині 27 січня 1927 року. Завдяки своїм здібностям вступив до Московського університету на філософський факультет.

СССР
МИНИСТЕРСТВО ПУТЕЙ СООБЩЕНИЯ
ОТДЕЛ ШКОЛ

АТТЕСТАТ ЗРЕЛОСТИ

Настоящий аттестат выдан Тихому Алексею Ивановичу, родившемуся в г. Изюме Константиновского р-на Сталинской обл. 1927 года, в том, что он, поступив в 1945 году экстерном в среднюю школу № 3 Ст. Днепропетровск Сталинской ж. д. окончил в 1946 г. полный курс этой школы и обнаружил при отличном поведении следующие знания по предметам:

Русский язык	4 (хорошо)	Всеобщая история	5 (отлично)
Литература	4 (хорошо)	Конституция СССР	3 (удовлетвор.)
Алгебра	5 (отлично)	География	5 (отлично)
Геометрия	4 (хорошо)	Физика	5 (отлично)
Тригонометрия	4 (хорошо)	Астрономия	4 (хорошо)
Естествознание	5 (отлично)	Химия	5 (отлично)
История СССР	5 (отлично)	Иностранный язык	5 (отлично)
Украинск. яз.	3 (удовлетвор.)	Украинск. литер.	3 (удовлетвор.)

Настоящий аттестат дает его владельцу право поступления в высшие учебные заведения Союза ССР.

Выдан 3 июля 1946 г.
г. Днепропетровск

Директор школы
Заместитель директора по учебной части
Учителя:

№ 009186

Public domain

Атестат Олексія Тихого

Вже тоді у 21 рік ледве не потрапив у тюрму за критику безальтернативності виборів у СРСР із єдиним депутатом.

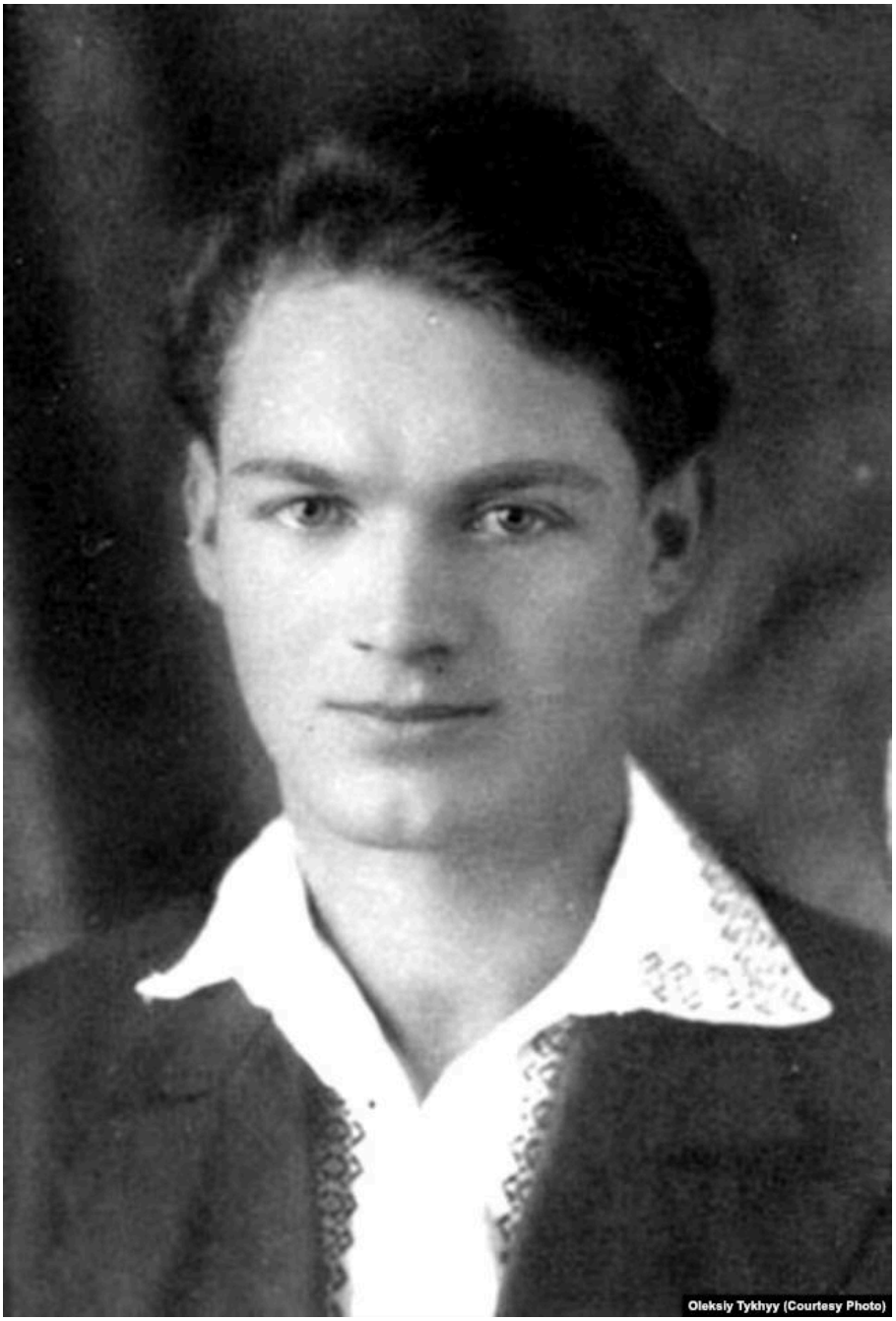
Тихий усвідомлено пішов працювати сільським вчителем, щоб навчати український дітей «творенню добра людям, піднесенню матеріального і культурного рівня, пошуку істини, боротьби за справедливість, людської гідності, громадянської відповідальності», щоб «не хлібом єдиним жила людина».

Олекса Тихий наголошував, що держава не може нав'язувати мову спілкування, як проводити дозвілля, які читати книжки та які мати інтереси. Комсомол та суспільні табу в СРСР не можуть виховувати самостійних та відповідальних особистостей, вважав він.

«Молодь потребує живого, конкретного діла, права і можливості шукати і знаходити, свободи, своєї дороги. Часом можуть бути помилки, збочення, але шкода від них була б незрівнянно менша, ніж від повної залежності від старших, коли молоді відведена роль тільки слухатись та виконувати вказівки без роздумів і сумнівів», – критикував сільський учитель комсомольські будні радянської молоді з доведеним до автоматизму «прославленням партії, Леніна та комунізму».

Угорська революція 1956 року: «радянська школа зайшла в глухий кут»

Понад 20 тисяч угорських протестувальників постраждали під час зачистки повстання у Будапешті проти прорадянської політики угорського уряду. Радянська армія відкрито втрутилась у придушення повстання, щоб не дати Угорщині вийти зі сфери прорадянського впливу. Олекса Тихий публічно розкритикував розправу над протестувальниками та написав у листі, що «комунізм в СРСР не будується».

Олексій Тихий в молоді роки. Архівне фото

За такі «антирадянські погляди» його засудили на 7 років таборів і 5 років позбавлення громадянських прав та відіслали спочатку у Володимирську тюрму, відому як «Владимирский централ», а потім у Дубовлаг.

У вироку суду зазначили: «Робив наклеп на КПРС та радянську дійсність. Виправдував дії угорських контрреволюціонерів-заколотників і висловлював заклики до повалення державного ладу в СРСР».

«Щоб моя Донеччина давала не тільки уболівальників футболу...»

Після тюремного терміну Олекса Тихий не зміг влаштуватися на роботу вчителем, він працював у бібліотеках у різних містах, їздив на перекваліфікації, мандрував історичними місцями, всіляко підтримував своїх друзів-ув'язнених, надсилаючи їм вітальні листи, писав політв'язень радянських концтаборів, історик дисидентського руху **Василь Овсієнко.**

Олекса Тихий багато писав про русифікацію Донеччини та необхідність відновити українську культуру, про повернення української мови в університети і школи. Виступав супротивником усілякої політики асиміляції етнічних груп. Тих, хто називає Росію своєю Батьківщиною, потрібно ганьбити, писав він у своїх «Роздумах про українську мову та культуру в Донецькій області».

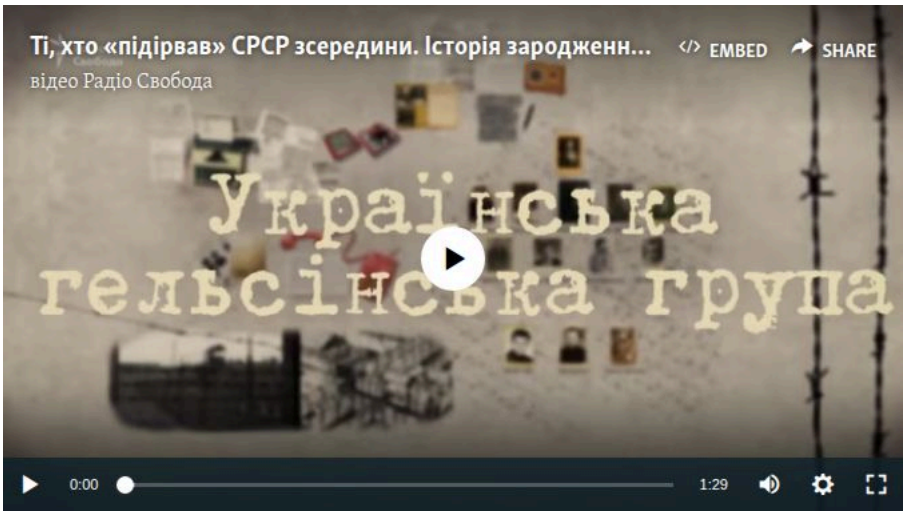
«Як же розуміти того, хто живе на Донеччині в Україні, а батьківщиною має Росію? Емігрантом чи окупантом? Як би подивились на індуса чи канадця, який твердив би, що його батьківщина Англія (на тій підставі, що Індія та Канада входять до співдружності)?» – роздумував він.

Олекса Тихий був проти дискримінації за національною приналежністю, але «за» захист української мови та культури на Донбасі.

«Я для того, щоб Донеччина давала не тільки уболівальників футболу, учених-безбатченків, російськомовних інженерів, агрономів, лікарів, учителів, а й українських спеціалістів-патріотів і українських поетів та письменників, українських композиторів та акторів», – казав Тихий.

Із такими поглядами Олекса Тихий не міг не підтримати українських дисидентів-правозахисників, які у листопаді 1976 року проголосили про створення Української Гельсінської групи сприяння виконанню Гельсінських угод. Він став її співзасновником разом із Миколою Руденком, Оксаною Мешко та іншими.

Десять років тому, до 40-річчя створення УГГ, Радіо Свобода зібрало факти, записало багато інтерв'ю і створило цикл публікацій про членів Української Гельсінської групи для спеціального проєкту – «Вони підірвали СРСР зсередини».

«Жити будете в муках і недовго»

Покарання за легальну правозахисну діяльність в країні, «где так вольно дышит человек» – не забарилося. Олексу Тихого засудили на 10 років позбавлення волі, звинувативши в «антирадянській агітації і пропаганді». Це був 1977 рік.

Як зазначили члени УГГ, для 50-літньої людини що вже відсиділа 10 років у таборах і підірвала своє здоров'я, такий вирок був смертельним.

У Мордовії чи не всі в'язні табору мали проблеми з травленням і серцево-судинною системою. У Тихого теж була виразка шлунку, але він розпочав 52-денне голодування на знак протесту проти нелюдських умов утримання політв'язнів, згадував юрист, правозахисник, колишній політв'язень, співзасновник УГГ **Левко Лук'яненко**.

Тихого тримали в карцері, «це якраз був комариний період. Його, лежачого на підлозі, заїдали комарі», важив кілограмів 40, писав Василь Овсієнко. Йому провели операцію, після якої виросла грижа.

«Жить будете в муках и недолго», – сказав Тихому один з лікарів і під час чергової операції зшив йому шлунок у вигляді «піскового годинника», щоб процес травлення проходив нестерпно боляче, стверджує Василь Овсієнко.

Важко хворого Тихого, з особливим цинізмом, весь час позбавляли права на побачення з рідними, звинувачуючи у «порушенні табірного режиму». Однак все це не змусило Тихого написати «покаяння».

«Єретик, що палає»

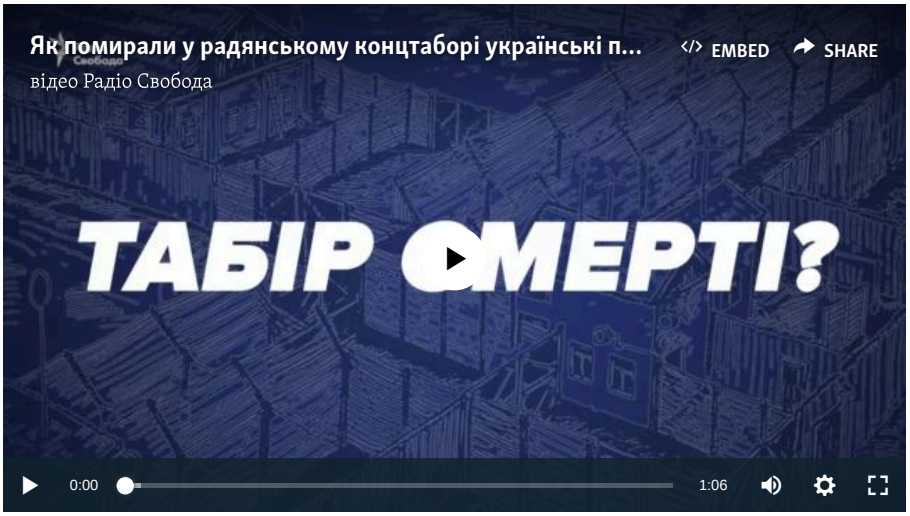
У 1980 році Олексу Тихого перевели у табір для політв'язнів у Кучино. Там свої терміни відбували й інші члени Української Гельсінської групи, серед яких **Василь Стус, Валерій Марченко, Юрій Литвин**, Левко Лук'яненко.

А Василь Овсієнко був з Тихим в одній камері. Він згадує, що «Олекса ніколи не скаржився, мав залізну волю і весь час ініціював розмови на філософські теми».

«Улюблена тема його розмов – педагогіка. Це мав бути видатний педагог, але, кажу ж, замість кафедри він мав каторгу. В цьому розумінні в його особі маємо «пропащу силу». Тихий чітко усвідомлював, що справа визволення нації потребує жертви найкращих», – писав Овсієнко.

У тюремне ШІЗО (штрафний ізолятор) Тихий потрапляв тричі по 15 діб, що зробило стан його здоров'я катастрофічним. Його перевели у лікарню, з якої той повернувся до камери, «як знятий з хреста», – писав у своїх «Таборових записках» Василь Стус.

6 травня 1984 року Олекса Тихий помер у тюремній лікарні. Члени УГГ стверджують: його покинули без догляду.

ЗАВАНТАЖИТИ

Для вшанування пам’яті друга Левко Лук’яненка, Олекса Тихий та Василь Овсієнко оголосили голодування.

«Олекса був мій найбільший друг. Він був зразковий український націоналіст з дуже доброю душею», – каже Левко Лук’яненко.

«Олекса Тихий уже багато років палає на кострищі за єдину єресь – намагання мати свою думку», – написала радянський політв’язень, дисидентка, редактор, яка багато років працювала на Радіо Свобода, член закордонного представництва УГГ Надія Світлична у додатках до книги Олекси Тихого «Роздуми», виданій у США 1982 року.

У 1989 році табірні побратими та громадськість перепоховали Олексу Тихого, разом із Василем Стусом та Юрієм Литвином у Києві.

Унікальні фото перепоховання Стуса, Литвина і Тихого у 1989 році

1/25 18 листопада 1989 року о 20:30 літак із трунами Стуса, Литвина і Тихого приземлився в київському аеропорту «Бориспіль».

Зустрічати їх тоді зібралися сотні людей, які тримали в руках свічки та корогви.

****

На цьому фото, вже 19 листопада, біля Київського національного університету домовину поета Василя Стуса тримають колишні політв’язні. На світлині: Левко Лук'яненко (ліворуч) і Михайло Горинь

▸ Члени Української Гельсінської групи

Україна | Світ | Політика | Суспільство | Важливе на Свободі | Українська Гельсінська група

© Радіо Свобода, 2026 | Усі права застережено.